

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Судова система, як різновидом системи соціальної, складається зі стійкого комплексу формальних і неформальних правил, принципів, норм, настанов, які регулюють таку сферу людської діяльності, як відправлення правосуддя, й організують її в системі ролей і статусів. Фундаментом і базисною засадою цього поняття є сукупність певних матеріальних засобів, соціально легітимованих і нормативно закріплених санкцій, конституційний порядок виконання тих чи інших професійних дій, соціальних вчинків, що здійснюються спеціальними соціально-професійними групами – суддями. Як справедливо зазначає Н.В. Сібільова, як і кожна система, що утворюється у сфері соціального буття, судова характеризується відповідними зв'язками й відносинами між окремими її елементами (судами), зміст яких обумовлено базисними принципами, покладеними в основу її організації й функціонування [2, с. 123], од-

ним з яких і є принцип незалежності судової системи.

Вагомий внесок у розроблення організаційно-правових і процесуальних аспектів незалежності судової системи належить таким ученим, як О.Б. Абросимова, В.П. Божьєв, О.Д. Бойков, В.Д. Бринцев, В.В. Городовенко, Ю.М. Грошевий, І.Є. Марочкін, Т.Г. Морщакова, І.Л. Петрухін, В.М. Савицький, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, Н.В. Радутна, М.О. Чельцов-Бєбутов та ін. Предметом їх досліджень були питання щодо сутності й системи гарантій незалежності судової системи, шляхи її вдосконалення, зв'язок і співвідношення незалежної судової влади з іншими гілками державної влади та інші теоретичні та практичні проблеми. Але, з нашого погляду, питання незалежності судової системи пов'язано не тільки з юридичною регламентацією організації й функціонування судової влади. Не менше значення має й аналіз управлінських про-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

цесів, що протікають у ній. Саме їх взаємодії й додержанню принципу незалежності судової системи і присвячена ця стаття.

Функціонування будь-якої системи (організації), у тому числі й судової, підкоряється низці об'єктивних закономірностей, які неминуче виявляються незалежно від того, чи можна їх теоретично проаналізувати чи ні. Однією із закономірностей такого роду є коригування офіційно заданої мети прагненням системи до виживання й розвитку. Крім того, ця мета коректується й пануючою мотивацією членів організації.

Суб'єктами управлінських впливів насамперед виступають керівники судів, хоча прийняття всіх юридично значимих для кар'єри судді рішень – це повноваження кваліфікаційних комісій. Без позитивного висновку останніх особа не може бути призначене на суддівську посаду. Ними ж присвоюються кваліфікаційні класи діючим суддям, накладаються дисциплінарні стягнення, даються висновки про можливість обрання на посаду судді безстроково та ін. Разом із тим ініціаторами прийняття такого роду рішень є переважно або голови тих судів, членами якого є даний суддя, або голови вищестоящих судів. Справа в тому, що

при вирішенні питань, пов'язаних з професійною кар'єрою судді, перевіркою скарг, що надійшли в його адресу, кваліфікаційна комісія виходить передусім з тієї інформації, що надходить від керівників судових органів. Кваліфікаційні комісії найчастіше доручають головам судів перевірку матеріалів, що стосуються їх підлеглих.

Як бачимо, у судовій системі паралельно з установленою процедурою розгляду справ існують організаційно-управлінські відносини, юридична природа яких залишається малодослідженою. При цьому, якщо на підставі процедурних правил судові рішення скасовуються, змінюються або залишаються чинними, то об'єктом організаційно-управлінських відносин є безпосередньо суддя. Зазначені види відносин мають реально діючу сполучну ланку – прийняту систему критеріїв, за якими оцінюється якість роботи судді з усіма наслідками, що випливають при цьому. Прикладом наведеного може служити віднесення так званої «тяганини» або «грубої тяганини» до числа підстав застосування до суддів заходів дисциплінарного стягнення.

Якщо самостійність судової влади, закріплена в законі, може бути формалізованою,

дотримання його при зверненій до судді вимоги приймати рішення, керуючись тільки законом і совістю, оцінюється тільки з погляду якості самого рішення (законність, обґрунтованість, мотивованість). Така ситуація цілком зрозуміла, оскільки функціонування судової системи, в принципі, було б неможливо, якби в кожному випадку було потрібно встановлювати факт незалежного прийняття суддями конкретного рішення. Незалежність судді при відправленні правосуддя презюмується, але ця презумпція є спростовною за наявності даних про незаконний вплив.

Повноваження керівників судових органів установлені законом, тому їх управлінські впливи при реалізації цих повноважень перебувають у рамках нормативної моделі організації судової системи. Більше того, остання, будучи побудована за ієрархічним типом, неминуче передбачає не лише певне співвідношення процесуальних повноважень вищестоящих і нижчестоящих судів, а й обов'язок перших забезпечувати єдність судової практики, провадити ту чи іншу судову політику. Вирішення цього завдання пов'язано з впровадженням у судову практику певних, так би мовити, стандартів

якості, прийнятих рішень, а також інших правил, яким повинна відповідати діяльність судді. Засобами впровадження цих стандартів і правил служить залежність між їх дотриманням (або недотриманням) суддею, його службовою кар'єрою, а то навіть і перебуванням на посаді.

Як показали дані емпіричного дослідження, встановлений процесуальний порядок прийняття суддями рішень, а також інші правові гарантії їх самостійності й незалежності не здатні повною мірою виключити можливість тиску на них під час прийняття рішень. Цей висновок ґрунтується на аналізі результатів проведеного нами анкетування 340 професійних суддів України. Так, 56% респондентів на запитання: «Чи мали місце випадки вчинення на Вас тиску при відправленні правосуддя?» – відповіли ствердно. При цьому у 80,2% випадках втручання в суддівську діяльність було зовнішнім, тобто з боку структур, що не належать до судової системи. Зокрема, 30,6% суддів суб'єктом порушення їх права на самостійне прийняття рішення в межах повноважень назвали представників державних органів, 49,6% – різні організації (15,4% – громадські, 10,8% – засоби масової інформації, 23,4%

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

– громадян). Але й усередині судової системи не виключена можливість тиску на суддів при відправленні ними правосуддя. Зокрема, 9% респондентів суб'єктом порушення їх права на самостійне прийняття рішення в межах повноважень назвали вищу судову інстанцію, 9% – голову суду, 1,8% – колег по роботі.

Хоча наведені дані мають виключно локальний характер, вони дозволяють вирізнити такі види можливого впливу, тиску на суддів, як державний (політичний), суспільний і корпоративний (внутрішньосистемний). У цьому контексті актуальним буде постановка запитання: які важелі впливу здатні примусити суддю прийняти рішення, на яке від нього очікують заінтересовані суб'єкти? Відповідь на нього, з нашого погляду, слід шукати у вивченні соціально-психологічного механізму впливу непроцесуальних чинників на рішення судді.

За своєю природою прийняття суддею рішення по справі – це вольовий акт, що характеризується постановкою й мотивуванням мети, свідомим обранням порядку й засобів її досягнення. Прийняття суддею певного рішення залежить від таких чинників: (1) обсяг інформації по справі; (2) повнота правового врегулювання процеду-

ри прийняття рішень; (3) рівень професійного досвіду, кваліфікації, правосвідомості судді; (4) характер судді, рівень його психофізіологічної витривалості. Перші 2 умови є об'єктивними, вони характеризують правила прийняття рішення в статичному аспекті. Наступні 2 умови є суб'єктивними, вони впливають на прийняття рішення в динамічному аспекті. На наше переконання, саме вони визначають ступінь залежності судді від інших суб'єктів і впливу з їх боку на прийняття ним рішення. Підтверджують це припущення й результати анкетування суддів, за якими найбільше піддаються впливу судді, чий вік не перевищує 30 років. Вважаємо, що наведені дані свідчать про необхідність уважнішого вивчення рівня психологічної й емоційної стійкості осіб, їх правосвідомості, професійної зрілості і якостей індивідуального досвіду при доборі їх як кандидатів на посаду судді.

Об'єктивні умови прийняття рішень суддею також відіграють неабияку роль. Недосконалість законодавства, нестійкість економічного стану держави, незавершеність становлення правової держави й формування громадянського суспільства залишають певні можливості здійснення зовнішньо-

го (державного, суспільного) і внутрішнього (корпоративного) впливу на цей процес.

Можливість зовнішнього впливу на суддів у першу чергу пов'язана із соціально-економічною сферою, а саме: особливим порядком фінансування судів, матеріальним і побутовим забезпеченням суддів, їх соціальним захистом. За Конституцією України належне вирішення цих питань є обов'язком держави. Проте аналіз статистичних даних говорить про те, що реалії сьогодення переводять питання матеріальної незалежності суддів із соціально-економічної царини в соціально-політичну. Ситуація із забезпеченням діяльності судів і суддів не тільки суперечить міжнародним нормам і принципам, а й посилює залежність від органів місцевої влади [3, с. 226]. Причина цих проблем, на думку суддів і деяких науковців, полягає в тому, що їх вирішення доручено Міністерству юстиції України й Державній судовій адміністрації, які є органами виконавчої влади. Вважаємо, що вирішення питань соціально-економічного забезпечення діяльності суддів належить доручити самостійному органу, який не належав би ні до системи законодавчої, ні виконавчої влади. За таких умов існує потенційна вірогідність

обмежити соціально-політичний аспект можливого тиску на суддів при прийнятті ними рішень.

Імовірність внутрішнього (корпоративного) впливу на рішення судді, як уже відзначалося, може мати декілька напрямків: з боку вищестоящої інстанції, голови суду, й колег. Проаналізуємо чинне законодавство стосовно можливого тиску на суддів цими суб'єктами.

Згідно із судоустрійним законодавством на вищестоящий суд покладається обов'язок вивчати й узагальнювати судову практику нижчестоящих судів, за результатами яких оцінюється професіоналізм конкретного судді. Крім того (хоча це не закріплено в законодавстві), на практиці в апеляційних і прирівняних до них судах існує порядок, за яким за групою суддів місцевого суду закріплюються куратор — член апеляційного суду, який здійснює не процесуальний контроль за діяльністю суддів цього суду: за статистичними даними про кількість і якість розглянутих справ, скасування і змін судових рішень, за строками розгляду справ тощо. До нього ж надсилаються для перегляду справи, розглянуті по першій інстанції судьями місцевих судів, яких він «опікує». Зміна або скасу-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

вання судового рішення, винесення нового вироку або закриття справи самі по собі не мають правових наслідків для судді, але в сукупності можуть стати підставою для висновку про професійну невідповідність судді займаній посаді. Це може призвести до припинення повноважень останнього або до відмови в рекомендації його для безстрокового обрання чи до певних несприятливих ситуацій при кваліфікаційній атестації. Усе це породжує намагання судді прислуховуватися до прохання судді вищестоящої інстанції, щоб винесене ним рішення в наступному не було змінено або скасовано [3, с. 223].

Недосконалість законодавства створює умови для втручання в процес прийняття рішень суддею з боку голови суду. Як показали наведені емпіричні дані, ці керівники не нехтують можливістю вплинути на суддю при відправленні тим правосуддя. Як справедливо відзначає Н.В. Сібільова, адже від розсуду голови суду залежать розподіл справ між суддями, порушення питання про преміювання, підвищення у кваліфікаційному класі, начислення супровідних йому надбавок та інші питання кар'єрного й матеріально-побутового характеру. Позитивне або спри-

ятливе для судді їх вирішення змушує його йти на компроміси, задовольняти очікування керівника суду [3, с. 225]. Ось чому законодавством і практикою повинні бути вироблені об'єктивні критерії, які зводили б до мінімуму посягання на суддівську незалежність з боку голів судів. Зокрема, щодо розподілу справ між суддями, то законодавством Греції, наприклад, передбачено систему визначення складу суду з кримінальних справ шляхом жеребкування, що значно усталює функціональну незалежність суддів у цій державі.

Вплив на прийняття суддею рішення має місце й з боку колег, більш досвідчених суддів. Суддя, який тільки розпочав службову кар'єру, зіштовхується з певними труднощами які, як правило, пов'язані з браком професіонального досвіду та спеціальних навичок. Він звертається за допомогою до авторитетного колеги за умови одноособового розгляду справи або прислухається до його думки під час колегіального судового розгляду. Ці види впливу на суддю слід розрізняти: (1) інформування; воно впливає головним чином на уявлення судді про найвірогідніший розвиток подій і наслідки прийнятого рішення; (2) інструктування; це коли йому рекомендуєть-

ся найсприятливіше, найдоцільніше (на думку судді-авторитета) рішення; (3) стимулювання; це найскладніший вид впливу, оскільки він знаходиться у сфері ідеології, формування мотивів судді прийняти певне рішення. Його зміст полягає в роз'ясненні сутності статусу судді, усвідомлення ним мотивів і наслідків очікуваних від нього дій. Як найбільш індивідуалізований, цей вид впливу розраховано на пристосування до мотиваційної сфери конкретного носія судової влади.

Отже, реалізація права судді самостійно приймати рішення в межах своїх повноважень забезпечується не тільки нормативно встановленими гарантіями, а й внутрішніми якостями судді: професіоналізмом, правосвідомістю, моральною позицією, психофізіологічною витривалістю й мужністю. Самостійність і незалежність судді об'єктивуються в громадянську позицію носія судової влади й виявляються в прийнятих ним рішеннях по справі, в основі яких лежать закон і внутрішнє переконання, але знов-таки в межах закону [3, с. 226].

Які ж висновки можна зробити з усього вищевикладеного стосовно проблеми співвідношення управлінських процесів всередині судової системи та

принципу незалежності?

По-перше, необхідно підкреслити, що дана проблема сприймається як необхідність забезпечення суддів від впливів з боку суб'єктів, які перебувають за межами організаційних структур судової влади. За словами Пітера Г. Соломона, незалежність судової влади – це відмежування суддівського корпусу від зовнішніх впливів, органів влади й приватних джерел. Вона пов'язана з відносинами між потенційними джерелами тиску і суддями, а не з яким-небудь конкретним типом поведінки самих суддів [1, с. 32].

Зміна юридичних норм, що стосуються статусу судді, порядку зайняття посади й строку перебування в ній, визначення рівня фінансового й матеріального забезпечення судів – це все легальні важелі впливу на суддів, наявні в розпорядженні законодавчої й виконавчої влади, мають безособовий характер і поширюються або на весь суддівський корпус, або на певні категорії посад незалежно від того, хто саме їх займає. Виняток становить процедура формування складу Конституційного Суду України, яка створює умови певної залежності суддів від інтересів суб'єктів, які призначають (обирають) їх на посади. Як вбачається, єди-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ним критерієм формування складу КСУ має стати професіоналізм кандидатів, а отже цей процес доцільно доручити спеціальному органу (наприклад, Вищій раді юстиції), який оцінюватиме саме професіоналізм претендентів, а не їх симпатію до тієї чи іншої політичної сили.

По-друге, сам принцип незалежності судової влади припускає, що її посадові особи й органи відіграють ключову роль у процесах внутрісистемного управління. Ієрархічна побудова судової системи створює умови, за яких судові органи, що володіють процесуальними повноваженнями скасування і зміни рішень інших судів, так чи інакше формуватимуть стандарти діяльності суддів, принаймні, в рамках, установлених законом, тобто виробляти судову політику. Формою реалізації останньої є створення загальних правил поведінки суддів, за якими вони вибирають конкретне рішення з числа можливих варіантів, передбачених законом. Зміна закону – це зміна й альтернатив, у рамках яких суддя може здійснювати свій вибір [4, с. 68-79]. Чинність функціонування судової системи й рішення, прийняті суддями як носіями судової влади, залежать не тільки від зовнішніх, а й від внутрішніх впливів. Навряд

чи є потреба доказувати той факт, що, приймаючи те чи інше рішення, суддя повинен ураховувати стандарти, яких дотримується суд апеляційної або касаційної інстанції. Управлінський вплив суду вищестоящого рівня здійснюється в основному через керівництво нижчестоящого суду, що, звичайно, приносить у характер такого впливу суб'єктивний елемент.

Наділення вищестоящих судів тільки процесуальними повноваженнями й позбавлення керівників судових органів організаційно-управлінських функцій теоретично можливо лише у 2-х випадках: (а) при передачі їх іншому органу, що обмежить самостійність судової влади, або (б) при встановленні виборності всіх судів населенням. Однак варто брати до уваги, що виборці не можуть бути реальним суб'єктом управління хоча б тому, що як така категорія вони об'єктивно виявляють себе лише в день виборів.

По-третє, розглянутий механізм внутрісистемного управління неоднаковий для різних видів судів та їх рівнів. Приміром, керівництво Верховного й Конституційного Суду України обирається безпосередньо членами даного суду. Дієвість такого принципу організації полягає в тому, що чинники, які

впливають на характер прийнятих рішень, разом з професійною позицією, у своїй снові пов'язаною із загальними світоглядними установками, можуть мати політичні переконання й пристрасті (особливо це стосується КСУ).

По-четверте, соціальна цінність незалежності суддів, визначається тим, що вона є необхідною передумовою неупередженості і справедливості прийнятих ними рішень. Разом із тим ця цінність не є абсолютною, вона має низку обмежень, до числа яких належить і потреба співвідносити її з відповідальністю і прагненням до однаковості судової практики, принаймні, в тих межах, у яких це знижує правову невизначеність.

Як справедливо зазначає Пітер Г. Соломон, домогтися підзвітності суддів без посягання на їх незалежність – важке

завдання, але із цією універсальною дилемою зіштовхується будь-яка країна, яка надає своїм судам повноваження у вирішенні важливих питань [1, с.32].

Готових шляхів розв'язання цієї дилеми, звичайно, бракує, що зумовлює необхідність приділяти більше уваги процесам управління, з існуючим у судовій системі, підвищувати їх прозорість, що в чималому ступені залежить і від інтенсивності інтересу правознавців-теоретиків до даної проблеми. Пропозиції, спрямовані на коригування цих процесів у випадку їх негативного впливу на реалізацію принципу незалежності суддів, можуть бути вироблені лише в результаті глибокого аналізу, заснованого на репрезентативній емпіричній базі, й з урахуванням закономірностей функціонування соціальної системи.

Список літератури: 1. *Пітер Г.Соломон, мл.* Судебная реформа Путина: не только независимость, но и подотчетность судей// Конституционное право: восточно-европейское обозрение. – 2002. – № 2. – С. 31-36. 2. *Сібільова Н.В.* Багатоланковість судової системи: недолік чи перевага?// Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. – Вип 15.– Х.: Вид-во «Кроссрод», 2008. – С.120-127. 3. *Сибилёва Н.В.* Роль судебной власти в борьбе с организованной преступностью / Правові проблеми боротьби зі злочинністю. – Кн. 2. – Харків: Схід.-регіон. центр гуманіт.-освіт. ініціатив, 2002. – С. 226-229. 4. Судебная власть / Под ред. *И.Л. Петрухина.* – М.: Проспект, 2003. – 584 с.

**ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ
Москвич Л.Н.**

В статье исследуются проблемы соотношения управленческих процессов внутри судебной системы и принципа независимости судей. Обосновывается, что реализация права судьи самостоятельно принимать решения в рамках сво-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

их полномочий забезпечується не тільки нормативно установленими гарантіями, а і особистими якостями судді. Пропонується ввести в судову практику певні стандарти якості прийнятих рішень, а також інших правил, якими повинна відповідати діяльність судді.

Ключевые слова: внутрисистемное управление, судебная система, независимость судьи, судебное решение.

PROBLEMS OF THE PROVISION TO INDEPENDENCE OF THE JUDICIAL SYSTEM Moscvich L.N.

In article are researched problems of the correlation of the management processes inwardly judicial system and principle to independence judge. It is motivated that realization of the right to judges by itself to come to a conclusion within the framework of their own authority is provided not only normative installed warranty, but and larval quality to judges. Propose to carry in judicial practical person determined standard quality taken decisions, as well as other rules, which must correspond to activity to judges.

Key words: management, judicial system, independence to judges, judicial decision.

Надійшла до редакції 07.12.2009 р.

УДК 343. 98

В.І. Алексійчук, канд. юрид. наук
*Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

РОЛЬ СПЕЦІАЛІСТА В ПРОВЕДЕННІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ

Розслідування злочинів – складний розумовий процес, під час якого нерідко виникає необхідність у використанні спеціальних неправових знань. У досудовому слідстві зазвичай їх застосовують у таких формах, як участь спеціаліста при проведенні слідчих дій, прове-

дення судових експертиз та отримання консультацій спеціалістів. Існує позиція щодо виділення й інших форм участі спеціаліста в процесі розслідування, як-то: показання експерта (спеціаліста), проведення ревізій, перевірок, надання довідок тощо (В.О. Образцов,